

ראיון עם דליה רביקוביץ

תפוח הזהב וחורף קשה

יצחק בצלאל

דליה רביקוביץ איננה „אמן צעיר זועם“, במובן המקובל והידוע. היא אמנית, צעירה, והיא זועמת לא-מעט (כפי שברור לקוראים מביקורו-תיה השנונות, וכפי שנתגלה לי בשיחתי עמה); ואעפ"כ „אמן צעיר זועם“ איננה. אולי משום נימת הפיכתון והאינ-אונים שבדבריה. ואולי משום שדברי-ביקורתה מסתיימים ברחמים על כולנו. או אולי זוהי באמת דמותו של צעיר זועם ישראלי?

זה עתה הופיע קובץ שני של שיריה, „חורף קשה“, צנום כקובץ הראשון, „אהבת תפוח-הזהב“, שהופיע ב-1959 ובהדפסה שניה — אשתקד. בקובץ הראשון נקבצו 28 שירים, בשני — 32. במה גשתנה הקובץ השני מהראשון?

סגנון התנ"ך, הבולט בשירי הקובץ הראשון, אומרת דליה, אינו קיים בשירי הקובץ השני. כאן הסגנון מצומק ואלמנטרי, משוחרר מקישוטים ומסמכות-לשון גוצצים. הלשון פרוזאית וכמעט אין שירים מחורזים. „לא שיש לי משהו נגד הסגנון שבקובץ הראשון, אלא שאיני יכולה לכתוב בו יותר. משורר המתמיד יותר מדי בסגנון אחד, מאבד לדעתי מכוחו. השינוי בסגנון הוא לכן דבר רצוי, אף כי זהו תהליך שאינו פרי החלטה ותכנון מראש“.

ביוגרפיה ספרותית קצרה:

„את השיר הראשון כתבתי בגיל 5, אח"כ כתבתי שירים בלי סוף בגיל 12—13. בקבוצת גבע, שבה גדלתי, לא עודדוני לכתוב שירים. בת 12 וחצי עברתי לחיפה והמשכתי לכתוב שירים לא לשם פרסום. שיר ראשון משלי פורסם כשלמדתי בשמינית, בירחון, עת-ידות' בשנת 1954. ואח"כ ב„אורלוגין“. רבים מהשירים שפורסמו לא כללתי בשני הקבצים. כתבתי גם סיפורים, שניים-שלושה. אבל כתיבת פרוזה קשה יותר. יש בעיות של מבנה וצריך לשמור על מתח, ואני איני מצליחה לשמור על מתח יותר מאשר בעמוד אחד“.

השפעת התנ"ך וקסמו של אליוט

כיצד ניכרת השפעת התנ"ך בשירי הקובץ הראשון? „כל השירים באותו קובץ, — אומרת דליה — נכתבו עד גיל 21, כלומר עד שלוש שנים לאחר בחינות-הבגרות. הייתי אז מוקסמת מלשון התנ"ך מאז איני קוראת תנ"ך. גם משוררים שהיו אהובים עלי במידה קיצונית, כמו אלתרמן, שלונסקי, רטוש — אינני יכולה לשוב ולקרוא בשיריהם. היום מקובלים עלי שיריו של נתן זך ושירי יהודה עמיחי. ומבין המשוררים הלועזיים: ייטס ואליוט“.

שאלנו את דליה אם היא מושפעת ממשוררים האהובים עליה, ואם מושפעת היא בייחוד מהשירה האנגלו-סכסית, שרבים טוענים כי שירת הצעירים עומדת בסימן השפעה, או חיקוי, של שירה זו.

„בודאי, אני מושפעת מהשירה האנגלו-סכסית, אבל יש משהו המעכב אותי מלהיות מושפעת עד הכוף. אינני מצוייה די בשירה האנגלית החדשה, איני יכולה לכתוב כמו אותם משוררים האהובים עלי, איני יכולה להתייחס לנושאים ולעולמם שלהם. אלתרמן, לדוגמא, עשוי היה להיות לי מקור השפעה יותר ממשוררים לועזיים. אך במידה שאני מכירה בהשפעות עלי, הרי בתקופה מסוימת היתה זו השפעת שירי אמיר גלבע ואני חושדת שגם של רטוש. בכלל, השפעות אמיתיות פועלות בדרך פשוטה וגסה יותר משמערים. בשיר, חלומותיה של חרצה' (ב„חורף קשה“) יש קטע: „הבא אותך אל החצר / הבא אותך אל הדפנים / כנסוך שיקוי יבוא ויחלוס / את כל אהבתי חלוס“. קטע זה מושפע מתמונה מתוך רומן שתרגמתי. זו ההשפעה החזקה ביותר שאני זוכרת, ואני מושפעת מפרוזה לא פחות מאשר משירה“.

מה קוסם לצעירה ישראלית, דור שלישי בארץ, בשירתו של אליוט? „שירת אליוט — ענתה — היא שירה המשיבה תשובה בהירה על בעיות דורנו. זו שירה העוסקת במצוקות האדם בזמננו — כמו הפחד מפני המלחמה, וההתרוצצות המתמדת של אנשים שמאורעות רבים ובלתי-מובנים התחוללו לנגד עיניהם. יש קסם גם במשהו מתפיסת החיים של אליוט, כמו האבחנה הברורה בין טוב לרע“.

לפרוש מהגורל היהודי

„מה שמאפיין את המשוררים הצעירים בארץ — המשיכה דליה רביקוביץ — זו הרגשת מצוקה מאד חריפה, חריפה מזו של משוררים בארצות אחרות. זו מצוקה ששרשיה בדברים שלפני המלחמה והשואה, והמגיעה עד כדי רצון לפרוש מהגורל היהודי“.

„יש הצטברות של זכרונות מעיקים. זכרונות של גבורה, כמו קידוש-השם. שבזמננו איננו מסוגלים לו יותר. מכיוון שהכושר לקידוש השם פחת, נעשים הייסורים חריפים יותר. אני יודעת מעט מאוד על השואה, ואני סבורה שמה שאירע שם באמת אינו ניתן להעברה. עם זאת, לדעתי אף ההימועות מעיסוק בשואה טובה מהבכחגלית המתחוללת (109 בעמוד 5)“.

תפוח זהב וחורף קשה

(סוף מעמוד 3)

סביבה בארץ והמניפולציות, דוגמת זו של גדעון האיונה, שהכריזו, כי ששה מיליון הרגים עומדים לימינו. מי הוא להם להחריד אותם מקברותיהם? אני חוששת לעלות על שדה-מוקשים זה של שיחה על השואה, יאעפ"כ אוסיף כי בשתיקה שלי יש אולי יותר יחסי כבוד שבדשדוש של יד ישרים' בנושא זה.

הטענה מדוע אין הדור הצעיר בארץ חי את השואה היא הסרת הגיון כשם שנאלת הטענה שהצעירים בורחים מהזדהות לאומית. אפשר לדרוש מהזולת להיות רגיש. להיות מסוגל לחשבון-נפש. יתכונות אלה יש להקנות ע"י חינוך מתאים. אבל אי-אפשר לתבוע מאדם מבוגר שיגיע למסקנות של זולתו. הבאים בתביעות של הזדהות לאומית חייבים לתת יד חופשית לדור הצעיר לעריכת חשבון הנפש האישי שלו. ולהביא בחשבון שהמסקנות הן בלתי-צפויות.

אני סבורה שדווקא למשירים, האישיים' בארץ יש תודעה חריפה של השואה. כולנו בארץ חשים כפליטי-שואה. זה מתבטא בהרגשה המצוקה השוררת בשירים רבים. כאשר זן או עמיחי כותבים על מלחמה כלשהי. הרי זו מלחמה עם מורשת סבל ארוכה מן הרגיל. לשאלה מדוע אין ביטוי ישיר לשואה בשיריהם. התשובה היא: משוררים אינם מוסד להנצחה. הפועל לפי לוח זמנים. המשורר היחיד עד כה שהגיע לידי הזדהות ברורה ומלאה עם הנספים בשואה — הוא אורי צבי גרינברג.

האם מן היחס לשואה יש ללמוד גם על היחס לעם היהודי?

ההשתייכות היהודית. דווקא היא אינה מעוררת בעיות. אין לי ספק שאני יהודית. ויתר על כן. המורשת היהודית בארץ נטולה כל טעב של עלבון. שאולי השתמר בה לגבי יושבי גלויות. מה שמכביד יותר זי המורשת הישראלית. עד כמה שניתן לראות השתייכות ישראלית כמורשת. שסימניה הם: העדר כל מטען רוחני. פוליטיזציה מופרזת של ערכים רוחניים ויחסים מכוערים בין בני-אדם. הגבול הסגור מסביב הוא סיבה נוספת לתחושת מצוקה. המוצאת ביטויה ברדיפה אחר גופים אכסוטיים בשירים כה רבים".

מגע אנושי — שאינו עינוי

האם מצוקות אלה. שעליהן דיברה מצטרפות לכדי מסד הגותי משותף לשיריה. או לשירתם של בני-זמנה?

אני יודעת אם זהו מסד הגותי. אך השקפת עולם יש כאן. והיא ברורה מתוך השירים שבקובץ השני. למשל מחזור השירים, המערב הכחול'. או השיר, חורף קשה'. מתוכם ברור מהי בעיני תמונת החיים הטובים ומהם החיים הרעים. אני מתכוונת לרע שבבדידות. בחולי. ובבערית העצומה שאנחנו מגלים לגבי הקרובים אלינו.

המאפיין את תקופתי הוא. שבדרך כלל לא טוב לנו. אך גם לא די רע כדי שנרצה לפוצץ את העולם".

ומה רע כל כך?

אני סבורה שהבעיות החברתיות בתקופה האחרונה החריפו מאד. אני מתכוונת למשל. להעדרו של מגע שאינו מענה בין אנשים. אף כי אנו יושבים אלה עם אלה בלי סוף. אני מתכוונת לחוסר האפשרות להעזר זה בזה".

אתה יודע. — ממשיכה דליה. ופניה עוטות ארשת רכה במיוחד — הארץ יפה. ויש בה איזו הרגשה של ביתיות. אך היחסים בין בני-אדם מאד מכוערים. אין תרבות של התנהגות. דבר שמקורו כנראה בהיותנו ארץ של פליטים. ומשהו לקוי ביחסים הציבוריים שלנו האידיאליים הלאומיים והחברתיים שהיו מוצדקים בזמנם באי במקום המוסר האישי מעט מאד אנשים ישנים בלילות משום שלילדים מפגרים אין איפוא להיות. או ששרותי-הסעד אינם פועלים כהלכה. או ששרות בתיה-הסוהר אינו תקין. או שהעליה נקלטת כפי שהיא נקלטת. ללא רגישות לסבלם של פרטים".

מדוע. שאלנו. המצוקות עליהן היא מדברת או התופעות שאותן היא מבקרת לא הביאו בארץ להתהוות של דמות. "אמן צעיר זועם" שתופעות חברתיות שליליות ועול נוגעים ללבו והוא נאבק עליהם. בין אם ביצירתו. או בדרך פעילית אחרת?

מצויים בארץ צעירים אינטלקטואלים זועמים שאינם אמנים. ראשית אין בארץ הרבה אמנים; שנית, קשה לדרוש מאמנים שיהיו מפותחים הרבה יותר מהחברה בה הם חיים; ושלישית, אין במי להלחם. בממשלה? — היא מסכנה כמונו ילבסוף — בל נהיה תמימים. אם משהו כאן כיתב בנוסח ג'ון אוסברון, היה חש עצמו מנודה. והורדת ההצגה, המחצבה' בלחץ של גורמים ציבוריים תוכיח".

הנה חיים גורי. לדוגמא — טענתי לעומתה — נאבק ברשימותי על דברים שנראים או שאינם נראים לו. ואפשר לציין דוגמאות נוספות של אמנים נאבקים בארץ.

כן — השיבה — אבל לחיים גורי יש כנראה הרגשת השתייכות ישראלית יותר אמיצה מאשר לי. לסופרי הדור הקודם בכלל היתה תודעה עצמית חזקה של השתייכות וכיבוש. לשלונסקי — כיבוש האדמה. אלתרמן — כיבוש חיי העיר. לסופרי דור הפלמ"ח — הרגשה חזקה של השתייכות לאומית וחברתית. ובס"ה. הם היו לוחמים".

האם שירה לוחמת. פסולה?

השירה המודרנית. מנסה לבטא מה שמתארע למשורר. היא ביטוי למטען של חיים. לא למטען של ספרות. אם המשורר לוחם בחייו. אין סיבה מדוע לא יבטא חוויות חיים אלה בשירתו. אני אינני לוחמת".

האם שיריך. שאלנו. הם שירה מודרנית? האם לדעתך הם מובנים?

אני חושבת ששירי מובנים. אף כי אני יודעת שיש חולקים על כך. השאלה היא — מובנים על-ידי מי. אינני שואפת להיות מעורפלת. השירה המודרנית, בחלקה היא משוחררת מסימנים פורמליים כמו חרוז ומקצב. גם התחביר שלה שונה. בדרך-כלל היא ממעטת לעסוק במציאות החיצונית. בשירי המשוררים של הדור הקודם היתה פוזה דרמטית וקונבנציה שאנו איננו מרשים לעצמנו".

לאיזו "משמרת ספרותית" משייכת עצמה דליה?

אני נוטה להימנית על סופרי שנות הששים. פשוט כדי שלא יחשבו שאני בת מאה. אבל יותר משהגיל קובע, קובעת התקופה. וקובע אם משורר כותב בתוך תקופתו. ודאי משפיעים גם הקשרים החברתיים שהגיל הוא אחד הגורמים להתהוותם. אמנים המצויים בכפיפה אחת קרובים זה לזה ומשפיעים זה על זה מבחינה אמנותית. אבל ההתלכדות הספרותית אצלנו לא תמיד הן מוצלחות".

חכמת משוררות

היש הבדל מהותי בין שירת נשים לשירת גברים?

חלק מכותבי השירים הם גברים וחלק נשים. אבל במידה שיש זכות לכתוב לא-טוב, מן הראוי שנשים לא תנצלנה זכות זו. מן המוסכמות הוא שאין זה נאה להיות אשה חכמה. שהיא חייבת להשיג פחות מן הגבר: בבית-הספר. בתנועת-הנוער. בכל חייה. אני מוכנה להסכים שלידת ילדים זו היצירה הטובה ביותר של אשה. אבל נשים אשר בין לידת ילד למשנהו מתאמצות לכתוב שירים. כדאי שתעשינה מאמץ כפול. אני חוששת שיש אצל נשים נטיה לבנאליות ולכתיבה בתחום מוגדר של רגשות ועניינים. אני סבורה שגם גבר יכול לכתוב שיר על אבהות.

וכשמדובר על מוסכמות, ישנה נטיה להציע לנשים ברירה בלתי-הוגנת: או דוגמנית או משוררת. אם לא נדבר על ההשתלמות המקצועית הדרושה לשני הענפים. נראה לי שאשה אינה חייבת לוותר על העולם הבא לטובת העולם הזה. או להיפך".

על אהבה בשיריה:

אזתה שואל, מדוע אין יסוד האהבה ניכר בשירי. אינני מסכימה לדעתך. שאלתן מוכיחה רק על דעה קדומה. אתה תמה כיצד שירי האהבה תופסים פחות מ-70 אחוז מכלל השירים שכותבת אשה?..."

✱

במשך השיחה עם דליה רביקוביץ לא הרפתה ממני מין מועקה. שמקורה אולי באותו צירוף ניגודים של ביקורת בוטה על תופעות עם אי-יכולת להלחם בהן. כי "כולנו מסכנים"; של רצון לפרוש מהגורל היתר. אך לשוב ולהשתייך אליו בדרך חדשה.

אהבת תפוח הזהב — עם חורף קשה...